

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रश्नः॥

विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननपज्य्यमभ्यजयन्
यद्विष्णुक्रमान्क्रमते विष्णुरेव भूत्वा यजमानश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननप
जयति विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहेत्याह गायत्री वै पृथिवी
त्रैष्टुभमन्तरिक्षं जागती द्यौरानुष्टुभीर्दिशश्छन्दोभिरेवेमाँल्लोकान्
यथापूर्वमभि जयति प्रजापतिरग्निमसृजत सोऽस्मात्सृष्टः (१)

पराङ्मेतयान्वैदक्रन्ददिति तया वै सोऽग्नेः प्रियं
धामावारुन्ध यदेतामन्वाहाग्नेरेवैतया प्रियं धामाव रुन्ध ईश्वरो वा
एष पराङ्मुदघो यो विष्णुक्रमान्क्रमते चतसृभिरा वर्तते चत्वारि
छन्दांसि छन्दांसि खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः प्रियामेवास्य
तनुवमभि (२)

पर्यावर्तते दक्षिणा पर्यावर्तते स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते
तस्माद्दक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरोऽथो आदित्यस्यैवावृतमनु
पर्यावर्तते शुनःशेपमाजीगर्ति वरुणोऽगृह्णात्स एतां वारुणीमपश्यत्तया
वै स आत्मानं वरुणपाशादमुश्चद्वरुणो वा एतं गृह्णाति य उखां
प्रतिमुश्चत उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदित्याहाऽऽत्मानमेवैतया (३)

वरुणपाशान्मुश्चत्या त्वाहार्षमित्याहा ह्येनं हरति

ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिरित्याह प्रतिष्ठित्यै विशस्त्वा सर्वा
वाञ्छन्वित्याह विशैवैनं समर्धयत्यस्मिन्नाष्ट्रमधि श्रयेत्याह
राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमकर्यं कामयेत राष्ट्रं स्यादिति तं मनसा
ध्यायेद्राष्ट्रमेव भवति (४)

अग्रे बृहन्नुषसामूर्ध्वो अस्थादित्याहाग्रमेवैनं समानानां
करोति निर्जग्मिवान्तमस इत्याह तम एवास्मादप हन्ति
ज्योतिषागादित्याह ज्योतिरेवास्मिन्दधाति चतसृभिः सादयति
चत्वारि छन्दांसि छन्दाभिरेवातिछन्दसोत्तमया वर्षं वा एषा
छन्दसां यदतिच्छन्दा वर्षमेवैनं समानानां करोति सद्धती (५)

भवति सत्त्वमेवैनं गमयति वात्सप्रेणोप तिष्ठत एतेन वै
वत्सप्रीर्भालन्दनोऽग्रेः प्रियं धामावारुन्धाग्रेरेवैतेन प्रियं धामाव रुन्ध
एकादशं भवत्येकधैव यजमाने वीर्यं दधाति स्तोमेन वै देवा
अस्मिँल्लोक आर्ध्रुवञ्छन्दोभिरमुष्मिन्स्तोमस्येव खलु वा एतद्रूपं
यद्वात्सप्रम्यद्वात्सप्रेणोपतिष्ठते (६)

इममेव तेन लोकमभि जयति यद्विष्णुक्रमान्क्रमतेऽमुमेव
तैर्लोकमभि जयति पूर्वद्युः प्र क्रामत्युत्तरेद्युरुपं तिष्ठते तस्माद्योगे-
ऽन्यासां प्रजानां मनः क्षेमेऽन्यासान्तस्माद्यायावरः क्षेम्यस्येशे
तस्माद्यायावरः क्षेम्यमध्यवस्यति मुष्टीं करोति वाचं यच्छति
यज्ञस्य धृत्यै॥ (७)

सृष्टोऽभ्येतयां भवति सद्यत्युपतिष्ठते द्विचत्वारिंशच्च॥ [१]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहीत्याहाग्निर्वा अन्नपतिः स एवास्मा अन्नं
प्र यच्छत्यनमीवस्य शुष्मिण इत्याहायक्ष्मस्येति वावैतदाह
प्र प्रदातारं तारिष ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद
इत्याहाऽऽशिषमेवैतामा शास्तु उदु त्वा विश्वे देवा इत्याह
प्राणा वै विश्वे देवाः (८)

प्राणैरेवैनमुद्यच्छतेऽग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह यस्मा एवैनं
चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनं समर्धयति चतसृभिरा सादयति चत्वारि
छन्दांसि छन्दोभिरेवातिच्छन्दसोत्तमया वर्षं वा एषा छन्दसां
यदतिच्छन्दा वर्षेवैनं समानानां करोति सद्यती भवति सत्त्वमेवैनं
गमयति प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् (९)

याहीत्याह ज्योतिरेवास्मिन्दधाति तनुवा वा एष हिंनस्ति यं
हिंनस्ति मा हिंसीस्तनुवा प्रजा इत्याह प्रजाभ्य एवैनं शमयति
रक्षांसि वा एतद्यज्ञं संचन्ते यदनं उथ्सर्जत्यक्रन्ददित्यन्वाह
रक्षसामपहत्या अनंसा वहन्त्यपंचितिमेवास्मिन्दधाति
तस्मादनस्वी च रथी चातिथीनामपंचिततमौ (१०)

अपंचितिमान्भवति य एवं वेद समिधाऽग्निं दुवस्यतेति
घृतानुषित्तामवसिते समिधमा दधाति यथातिथय आगताय
सर्पिष्वदातिथ्यं क्रियते तादृगेव तद्गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो
हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभा राजन्यस्य त्रैष्टुभो हि राजन्योऽप्सु भस्म प्र

वैशयत्यप्सु योनिर्वा अग्निः स्वामेवैनं योनिं गमयति तिसृभिः प्र
वैशयति त्रिवृद्धे (११)

अग्निर्यावानेवाग्निस्तं प्रतिष्ठां गमयति परा वा एषोऽग्निं
वपति योऽप्सु भस्मं प्रवेशयति ज्योतिष्मतीभ्यामव दधाति
ज्योतिरेवास्मिन्दधाति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै परा वा एष प्रजां पशून्
वपति योऽप्सु भस्मं प्रवेशयति पुनरूर्जा सह रय्येति पुनरुदैति
प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते पुनस्त्वादित्याः (१२)

रुद्रा वसंवः समिन्धतामित्याहेता वा एतं देवता अग्रे
समैन्धत ताभिरेवैनं५ समिन्द्रे बोधा स बोधीत्युपं तिष्ठते
बोधयत्येवैनन्तस्मात्सुत्वा प्रजाः प्र बुध्यन्ते यथास्थानमुपं तिष्ठते
तस्माद्यथास्थानं पशवः पुनरेत्योपं तिष्ठन्ते॥ (१३)

वै विश्वे देवा ज्योतिष्मानपंचिततमौ त्रिवृद्धा आदित्या द्विचत्वारिंशच्च॥—————[२]

यावन्ती वै पृथिवी तस्यै यम आधिपत्यं परीयाय यो वै
यमं देवयजनमस्या अनिर्याच्याग्निं चिनुते यमायैनं५ स चिनुते-
ऽपेतेत्यध्यवसाययति यममेव देवयजनमस्यै निर्याच्याऽऽत्मनेऽग्निं
चिनुत इष्वग्रेण वा अस्या अनामृतमिच्छन्तो नाविन्दन्ते देवा
एतद्यजुरपश्यन्नपेतेति यदेतेनाध्यवसाययति (१४)

अनामृत एवाग्निं चिनुत उद्धन्ति यदेवास्या अमेध्यं तदपं
हन्त्यपोऽवोक्षति शान्त्यै सिकता नि वपत्येतद्वा अग्रेवैश्वानरस्य
रूपं५ रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्ध ऊषान्नि वपति पुष्टिर्वा एषा

प्रजननं यदूषाः पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निं चिनुतेऽथो संज्ञानं एव
संज्ञानं ह्येतत् (१५)

पशूनां यदूषा द्यावापृथिवी सुहास्तान्ते वियती अंब्रूतामस्त्वेव
नौ सह यज्ञियमिति यदमुष्या यज्ञियमासीत्तदस्यामदधात्त
ऊषा अभवन् यदस्या यज्ञियमासीत्तदमुष्यामदधात्तददश्चन्द्रमसि
कृष्णमूषान्निवपन्नदो ध्यायेद्द्यावापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निं चिनुतेऽयं
सो अग्निरिति विश्वामित्रस्य (१६)

सूक्तं भवत्येतेन वै विश्वामित्रोऽग्नेः प्रियं धामावारुन्ध्याग्नेरेवैतेन
प्रियं धामाव रुन्धे छन्दोभिर्वै देवाः सुवर्गं लोकमायश्चतस्रः
प्राचीरुपं दधाति चत्वारि छन्दांसि छन्दोभिरेव तद्यजमानः
सुवर्गं लोकमेति तेषां सुवर्गं लोकं यतां दिशः समंवीयन्त ते
द्वे पुरस्तात्समीची उपादधत् द्वे (१७)

पश्चात्समीची ताभिर्वै ते दिशोऽदृहन् यद्वे पुरस्तात्समीची
उपदधाति द्वे पश्चात्समीची दिशां विधृत्या अथो पशवो वै
छन्दांसि पशूनेवास्मै समीची दधात्यष्टावुपं दधात्यष्टाक्षरा
गायत्री गायत्रीऽग्निर्यावानेवाग्निस्तं चिनुतेऽष्टावुपं दधात्यष्टाक्षरा
गायत्री गायत्री सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद सुवर्गस्य लोकस्य (१८)

प्रज्ञात्यै त्रयोदश लोकं पूणा उपं दधात्येकविंशतिः सम्पद्यन्ते
प्रतिष्ठा वा एकविंशः प्रतिष्ठा गार्हपत्य एकविंशस्यैव प्रतिष्ठा
गार्हपत्यमनु प्रति तिष्ठति प्रत्यग्निं चिक्यान्तिष्ठति य एवं वेद

पञ्चचितीकं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशवो
यज्ञमेव पशूनव रुन्धे त्रिचितीकं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्त्रय इमे
लोका एष्वेव लोकेषु (१९)

प्रति तिष्ठत्येकचितीकं चिन्वीत तृतीयं चिन्वान एकधा
वै सुवर्गो लोक एकवृत्तैव सुवर्गं लोकमेति पुरीषेणाभ्यूहति
तस्मान्मासेनास्थि छन्नन्न दुश्कर्मा भवति य एवं वेद पञ्च चितयो
भवन्ति पञ्चभिः पुरीषैरभ्यूहति दश सम्पद्यन्ते दशाक्षरा विराडन्न
विराड्विराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठति॥ (२०)

अद्यवसाययति ह्येतद्विश्वमित्रस्यादधत् द्वे लोकस्य लोकेषु सप्तचत्वारिंशच्च॥ [३]

वि वा एतौ द्विषाते यश्च पुराग्निर्यश्चोखायासे समितमिति
चतसृभिः सं नि वपति चत्वारि छन्दासि छन्दासि खलु वा
अग्नेः प्रिया तनूः प्रिययैवैनौ तनुवा स शास्ति समितमित्याह
तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं समेति यथ्संन्युष्य विहरति तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं
व्येत्यृतुभिः (२१)

वा एतं दीक्षयन्ति स ऋतुभिरेव विमुच्यो मातेव पुत्रं पृथिवी
पुरीष्यमित्याहर्तुभिरेवैनं दीक्षयित्वर्तुभिर्वि मुञ्चति वैश्वानर्या
शिक्यमा दत्ते स्वदयत्येवैनन्नैर्ऋतीः कृष्णास्तिस्त्रस्तुषपक्वा भवन्ति
निर्ऋत्यै वा एतद्भागधेयं यत्तुषा निर्ऋत्यै रूपं कृष्णं रूपेणैव
निर्ऋतिं निरवदयत इमां दिशं यन्त्येषा (२२)

वै निर्ऋत्यै दिग्स्वायामेव दिशि निर्ऋतिं निरवदयते स्वकृतं
 इरिण उपं दधाति प्रदरे वैतद्वै निर्ऋत्या आयतनं स्व एवायतने
 निर्ऋतिं निरवदयते शिक्वामभ्युपं दधाति नैर्ऋतो वै पार्शः
 साक्षादेवैनं निर्ऋतिपाशान्मुञ्चति तिस्र उपं दधाति त्रेधाविहितो वै
 पुरुषो यावानेव पुरुषस्तस्मान्निर्ऋतिमव यजते पराचीरुपं (२३)

दधाति पराचीमेवास्मान्निर्ऋतिं प्र णुदतेऽप्रतीक्षमा
 यन्ति निर्ऋत्या अन्तर्हित्यै मार्जयित्वोपं तिष्ठन्ते मेध्यत्वाय
 गार्हपत्यमुपं तिष्ठन्ते निर्ऋतिलोक एव चरित्वा पूता
 देवलोकमुपावर्तन्त एकयोपं तिष्ठन्त एकधैव यजमाने वीर्यं दधति
 निवेशनः संगमनो वसूनामित्याह प्रजा वै पशवो वसु प्रजयैवेनं
 पशुभिः समर्धयन्ति॥ (२४)

ऋतुभिरेषा पराचीरुपाष्टाचत्वारिंशच्च॥ [४]

पुरुषमात्रेण वि मिमीते यज्ञेन वै पुरुषः सम्मितो यज्ञपुरुषैवेनं
 वि मिमीते यावान्पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावान्भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं
 वीर्येणैवेनं वि मिमीते पक्षी भवति न ह्यपक्षः पतितुमर्हत्यरत्निना
 पक्षौ द्राघीयांसौ भवतस्तस्मात्पक्षप्रवयांसि वयांसि
 व्याममात्रौ पक्षौ च पुच्छं च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यम् (२५)

वीर्यसम्मितो वेणुना वि मिमीत आग्नेयो वै वेणुः सयोनित्वाय
 यजुषा युनक्ति यजुषा कृषति व्यावृत्त्यै षड्भवेन कृषति षड्वा

ऋतव॑ ऋतुभि॑रेवैन॑ कृषति॑ यद्वा॑दशग॒वेन॑ संव॒त्सरे॑णैवेयं॑ वा
अ॒ग्नेर॑तिदा॒हाद॑बिभे॒त्सैतद्वि॑गुणम॑पश्यत्कृष्टं॑ चाकृष्टं॑ च॒ ततो॑ वा इ॒मां
नात्य॑दह॒द्यत्कृष्टं॑ चाकृष्टं॑ च (२६)

भव॑त्य॒स्या अन॑तिदाहाय॒ द्विगु॑णं त्वा अ॒ग्निमु॑द्यन्तुम॒र्हतीत्या॑हु॒र्यत्
चाकृष्टं॑ च॒ भव॑त्य॒ग्नेरु॑द्यत्या ए॒ताव॑न्तो॒ वै प॒शवो॑ द्वि॒पाद॑श्च
चतु॑ष्पादश्च॒ तान् यत्प्राच॑ उ॒त्सृजे॑द्बु॒द्रायापि॑ दध्या॒द्यदक्षि॑णा
पि॒तृभ्यो॑ नि धु॒वेद्यत्प्र॑तीचो॒ रक्षा॑सि ह॒न्युरु॑दीच॒ उ॒त्सृज॑त्येषा॒ वै
दे॒वमनु॑ष्याणा॑ शान्ता॒ दिक् (२७)

तामे॒वैनान॑नू॒त्सृज॑त्यथो॒ खल्वि॑मां दि॒शमु॑त्सृज॒त्यसौ॑ वा
आ॒दि॒त्यः प्रा॒णः प्रा॒णमे॒वैनान॑नू॒त्सृज॑ति दक्षि॒णा प॒र्याव॑र्तन्ते॒ स्वमे॒व
वी॒र्य॑मनु॒ प॒र्याव॑र्तन्ते॒ तस्मा॑द्वक्षि॒णोऽर्ध॑ आ॒त्मनो॑ वी॒र्या॑वत्तरोऽथो॒
आ॒दि॒त्यस्यै॒वावृ॑तमनु॒ प॒र्याव॑र्तन्ते॒ तस्मा॑त्परा॑श्चः प॒शवो॑ वि तिष्ठन्ते
प्र॒त्यं च॒ आ व॑र्तन्ते ति॒स्रस्ति॑स्रः सी॒ताः (२८)

कृष॑ति॒ त्रिवृ॑तमे॒व य॑ज्ञ॒मुखे॑ वि या॑तय॒त्योष॑धीर्वपति॒
ब्र॒ह्म॒णान्न॑मव॒ रुन्धे॑ऽर्के॑ऽर्कश्ची॒यते॑ चतु॒र्दश॑भिर्वपति॒ सप्त॑
ग्रा॒म्या ओष॑धयः सप्तार॒ण्या उ॒भयी॑षामव॒रुद्ध्या॑ अन्न॑स्यान्नस्य
वप॒त्यन्न॑स्यान्नस्याव॒रुद्ध्यै॑ कृष्टे वपति॒ कृष्टे॑ ह्योष॑धयः प्रति॒तिष्ठ॑न्त्यनुसी॒त
वप॑ति॒ प्रजा॑त्यै द्वाद॒शसु॑ सी॒तासु॑ वपति॒ द्वाद॑श॒ मासाः॑ संव॒त्सरः॑
संव॑त्सरेणैवास्मा॒ अन्नं॑ पचति॒ यद॑ग्नि॒चित् (२९)

अनवरुद्धस्याश्जीयादवरुद्धेन व्यृद्धेत ये वनस्पतीनाम्फलग्रहयस
 ऽपि प्रोक्षेदनवरुद्धस्यावरुद्धे दिग्भ्यो लोष्टान्धसमस्यति दिशामेव
 वीर्यमवरुध्यं दिशां वीर्येऽग्निं चिनुते यं द्विष्याद्यत्र स स्यात्तस्यै
 दिशो लोष्टमा हरेदिषमूर्जमहमित आ दद इतीषमेवोर्जं तस्यै
 दिशोऽव रुन्धे क्षोधुंको भवति यस्तस्यां दिशि भवत्युत्तरवेदिमुप
 वपत्युत्तरवेद्याः ह्यग्निश्चीयतेऽथो पशवो वा उत्तरवेदिः पशून्वाव
 रुन्धेऽथो यज्ञपरुषोऽनन्तरित्यै॥ (३०)

च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं यत्कृष्टश्चाकृष्टं च दिग्भीतां अग्निचिदव पञ्चविंशतिश्च॥—[५]

अग्ने तव श्रवो वय इति सिकंता नि वपत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य
 सूक्तः सूक्तेनैव वैश्वानरमव रुन्धे षड्भिर्नि वपति षड्वा ऋतवः
 संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः साक्षादेव वैश्वानरमव रुन्धे समुद्रं
 वै नामैतच्छन्दः समुद्रमनु प्रजाः प्र जायन्ते यदेतेन सिकंता
 निवपति प्रजानां प्रजननायेन्द्रः (३१)

वृत्राय वज्रं प्राहरत्स त्रेधा व्यभवत्स्फ्यस्तृतीयः रथस्तृतीयं
 यूपस्तृतीयं येऽन्तःशरा अशीर्यन्त ताः शर्करा अभवन्तच्छर्कराणां
 शर्करत्वं वज्रो वै शर्कराः पशुरग्निर्यच्छर्कराभिरग्निं परिमिनोति
 वज्रेणैवास्मै पशून्परि गृह्णाति तस्माद्वज्रेण पशवः परिगृहीतास्तस्मात्स्थ
 नोप हरते त्रिसप्ताभिः (३२)

पशुकामस्य परिं मिनुयात्सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः प्राणाः

प॒शवः॑ प्रा॒णैरे॒वास्मै॑ प॒शून॑व॒ रुन्धे॑ त्रि॒णवा॑भि॒भ्रातृ॑व्यवतस्त्रिवृतमेव
वज्र॑ꣳ स॒म्भृत्य॑ भ्रातृ॒व्याय॑ प्र ह॑रति॒ स्तृत्या॑ अप॑रिमिताभिः परि॑
मि॒नुया॒दप॑रिमित॒स्याव॑रुद्ध्यै यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॒दित्य॑परिमित्य
तस्य॑ शर्कराः॒ सिक॑ता व्यू॒हेद॑परिगृहीत ए॒वास्य॑ विषू॒चीन॑ꣳ रेतः॒
परा॑ सि॒ञ्चत्य॑प॒शुरे॒व भ॑वति (३३)

यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्त्स्या॒दिति॑ परि॒मित्य॑ तस्य॑ शर्कराः॒ सिक॑ता
व्यू॒हेत्प॑रिगृहीत ए॒वास्मै॑ समी॒चीन॑ꣳ रेतः॒ सिञ्च॑ति प॒शुमा॑ने॒व भ॑वति
सौ॒म्या व्यू॑हति॒ सोमो॑ वै रे॒तोधा॑ रेत॑ ए॒व तद्द॑धाति॒ गाय॑त्रिया
ब्रा॒ह्मण॑स्य॒ गाय॑त्रो हि ब्रा॒ह्मण॑स्त्रिष्टु॒भा राज॑न्यस्य॒ त्रैष्टु॑भो हि रा॒जन्यः॑
श॒युं बा॑र्हस्प॒त्यं मे॒धो नो॑पा॒नम॑त्सोऽग्निं प्रा॒विश॑त् (३४)

सोऽग्नेः॑ कृ॒ष्णो रू॒पं कृ॒त्वोदा॑यत् सोऽश्वं॒ प्रावि॑शत्सो-
ऽश्व॑स्या॒वान्तर॑श॒फोऽभ॑वद्यदश्व॑माक्रमय॑ति॒ य ए॒व मे॒धोऽश्वं॑
प्रा॒विश॑त्तमे॒वाव॑ रुन्धे॒ प्रजा॑प॒तिना॑ग्निश्चै॒तव्य॑ इत्या॒हुः प्रा॒जाप॑त्यो-
ऽश्वो॑ यदश्व॑माक्रमय॑ति॒ प्रजा॑प॒तिनै॒वाग्निं॑ चि॒नुते॑ पु॒ष्कर॑पर्णमु॒प
द॑धाति॒ योनि॑र्वा अ॒ग्नेः पु॒ष्कर॑पर्णꣳ स॒योनि॑मे॒वाग्निं॑ चि॒नुते॑ऽपां
पृ॒ष्ठम॑सीत्यु॒प द॑धात्य॒पां वा ए॒तत्पृ॑ष्ठं यत्पु॒ष्कर॑पर्णꣳ रू॒पेणै॒वैन॑दु॒प
द॑धाति॥ (३५)

इन्द्रः पशुकामस्य भवत्यविशत्सयोनिं विशतिश्च॥ [६]

ब्रह्म॑ जज्ञानमिति॒ रुक्म॑मु॒प द॑धाति॒ ब्रह्म॑मुखा॒ वै प्र॒जाप॑तिः
प्र॒जा अ॑सृजत् ब्रह्म॑मुखा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृजते॒ ब्रह्म॑

जज्ञानमित्याहुः तस्माद्ब्राह्मणो मुख्यो मुख्यो भवति य एवं वेदं
ब्रह्मवादिनो वदन्ति न पृथिव्यां नान्तरिक्षे न दिव्यग्निश्चेतव्यं इति
यत्पृथिव्यां चिन्वीत पृथिवीं शुचार्पयेन्नौषधयो न वनस्पतयः (३६)

प्र जायेरन् यदन्तरिक्षे चिन्वीतान्तरिक्षं शुचार्पयेन्न
वयांसि प्र जायेरन् यद्विवि चिन्वीत दिवं शुचार्पयेन्न
पर्जन्यो वर्षेद्रुक्नमुप दधात्यमृतं वै हिरण्यममृतं एवाग्निं चिनुते
प्रजात्यै हिरण्मयं पुरुषमुप दधाति यजमानलोकस्य विधृत्यै
यदिष्टकाया आतृण्णमनूपदध्यात्पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि
दध्यादक्षिणतः (३७)

प्राञ्चमुप दधाति दाधारं यजमानलोकत्र पशूनां च
यजमानस्य च प्राणमपि दधात्यथो खल्विष्टकाया आतृण्णमनूपं
दधाति प्राणानामुत्सृष्ट्यै द्रप्सश्चस्कन्देत्यभि मृशति होत्रास्वेवेनं
प्रतिष्ठापयति सूचावुप दधात्याज्यस्य पूर्णां कार्ष्ण्यमयीं दध्नः
पूर्णांमौदुम्बरीमियं वै कार्ष्ण्यमय्यसावौदुम्बरीमे एवोप धत्ते (३८)

तूष्णीमुप दधाति न हीमे यजुषासुमर्हति दक्षिणां
कार्ष्ण्यमयीमुत्तरामौदुम्बरीन्तस्मादस्या असावुत्तराज्यस्य पूर्णां
कार्ष्ण्यमयीं वज्रो वा आज्यं वज्रः कार्ष्ण्यो वज्रेणैव यज्ञस्य
दक्षिणतो रक्षास्यपं हन्ति दध्नः पूर्णांमौदुम्बरीं पशवो वै
दध्यूर्गुदुम्बरः पशुष्वेवोर्जं दधाति पूर्णे उप दधाति पूर्णे

एवैनम् (३९)

अमुष्मिँल्लोक उप तिष्ठेते विराज्यग्निश्चेतव्य इत्याहुः सुग्वै
विराड्यश्नुचावुपदधाति विराज्येवाग्निं चिनुते यज्ञमुखेयं यज्ञमुखे
वै क्रियमाणे यज्ञः रक्षांसि जिघांसन्ति यज्ञमुखः
रुक्मो यद्रुकं व्याधारयति यज्ञमुखादेव रक्षांस्यप हन्ति
पञ्चभिर्व्याधारयति पाङ्क्तो यज्ञो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षांस्यप
हन्त्यक्षण्या व्याधारयति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति
प्रतिष्ठित्यै॥ (४०)

वनस्पतयो दक्षिणतो धत्त एनन्तस्मादक्षण्या पञ्च च॥ [७]

स्वयमातृणामुप दधातीयं वै स्वयमातृणामेवोप
धत्तेऽश्वमुप घ्रापयति प्राणमेवास्यां दधात्यथो प्राजापत्यो
वा अश्वः प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते प्रथमेष्टकोपधीयमाना
पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दधाति स्वयमातृणा
भवति प्राणानामुत्सृष्ट्या अथो सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्या
अग्नावग्निश्चेतव्य इत्याहुरेष वै (४१)

अग्निर्वैश्वानरो यद्ब्राह्मणस्तस्मै प्रथमामिष्टकां यजुष्कृतां प्र
यच्छेत्तां ब्राह्मणश्चोप दध्यातामग्नावेव तदग्निं चिनुत ईश्वरो वा
एष आर्तिमार्तोऽर्वोऽविद्वानिष्टकामुपदधाति त्रीन् वरान्दद्यान्नयो वै
प्राणाः प्राणानां स्पृत्यै द्वावेव देयौ द्वौ हि प्राणावेक एव देय
एको हि प्राणः पशुः (४२)

वा ए॒ष यद॒ग्निर्न॑ खलु॒ वै प॒शव॑ आय॒वसे॑ रमन्ते दूर्वेष्ट॒कामुप॑
 दधाति॑ प॒शूनां॑ धृत्यै॒ द्वाभ्यां॑ प्र॒तिष्ठित्यै॑ काण्डा॑त्काण्डात्प्र॒रोह॑न्तीत्याह॒
 काण्डे॑नकाण्डेन॒ ह्येषा॑ प्र॒तिष्ठित्ये॑वा नो॒ दूर्वे॑ प्र त॑नु स॒हस्रेण॑ श॒तेन॑
 चेत्या॑ह साह॒स्रः प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑ देव॒लक्ष्मं॑ वै त्र्या॒लिखिता॑
 तामुत्त॑रलक्ष्माणं दे॒वा उपा॑दध॒ताध॑रलक्ष्माण॒मसुरा॑ यम् (४३)

का॒मये॑त॒ वसी॑यान्श्स्यादित्युत्त॑रलक्ष्माणं तस्योप॑ दध्या॒द्वसी॑यानेव
 भ॑वति॒ यं का॒मये॑त॒ पापी॑यान्श्स्यादित्यध॑रलक्ष्माणं तस्योप॑
 दध्या॑दसुरयो॒निमे॒वैन॑मनु॒ परा॑ भावयति॒ पापी॑यान्भवति
 त्र्या॒लिखिता॑ भ॑वती॒मे वै लो॒कास्त्र्या॑लिखितै॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑
 भ्रात॑व्यम॒न्तरे॒त्यङ्गि॑रसः सुव॒र्गं लो॒कं य॒तः पु॒रोडा॑शः कूर्मो भू॒त्वानु॑
 प्रास॑र्पत् (४४)

यत्कूर्ममु॑प॒दधा॑ति॒ यथा॑ क्षेत्र॒विद॑ञ्जसा॒ नय॑त्ये॒वमे॒वैनं॑ कूर्मः
 सु॒वर्गं॑ लो॒कम॑ञ्जसा॒ नय॑ति॒ मेधो॑ वा ए॒ष प॒शूनां॑ यत्कूर्मो॑
 यत्कूर्ममु॑प॒दधा॑ति॒ स्वमे॒व मेधं॑ पश्यन्तः प॒शव॑ उप॑ तिष्ठन्ते श्मशानं
 वा ए॒तत्क्रि॑यते॒ यन्मृ॑तानां॑ प॒शूनां॑ शी॒र्षाण्यु॑पधी॒यन्ते॑ यज्जीव॑न्तं
 कूर्ममु॑प॒दधा॑ति॒ तेना॑श्म॒शान॑चिद्वास्त॒व्यो वा ए॒ष यत् (४५)

कूर्मो मधु॑ वाता॑ ऋ॒ताय॑त इति॑ द॒ध्ना म॑धुमि॒श्रेणा॒भ्यन॑क्ति
 स्व॒दय॑त्ये॒वैनं॑ ग्रा॒म्यं वा ए॒तदन्नं॑ यद्दध्या॒रण्यं॑ मधु॒ यद्दध्ना॑
 म॑धुमि॒श्रेणा॒भ्यन॑क्त्यु॒भय॑स्याव॒रुद्धौ॑ म॒ही द्यौः पृ॑थि॒वी च॑ न॒

इत्याहाभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति प्राश्चमुपं दधाति सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं दधाति तस्मात् (४६)

पुरस्तात्प्रत्यश्चः पशवो मेधमुपं तिष्ठन्ते यो वा अपंनाभिमुग्निं
चिनुते यजमानस्य नाभिमनु प्र विंशति स एनमीश्वरो
हिंसितोरूलूखलमुपं दधात्येषा वा अग्नेर्नाभिः सनाभिमेवाग्निं
चिनुतेऽहिंसाया औदुम्बरं भवत्यूर्वा उदुम्बर ऊर्जमेवाव रुन्धे
मध्यत उपं दधाति मध्यत एवास्मा ऊर्जं दधाति तस्मान्मध्यत
ऊर्जा भुञ्जत इयंद्भवति प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितमव
हन्त्यन्नमेवाकर्वैष्णव्यर्चोपं दधाति विष्णुर्वै यज्ञो वैष्णवा वनस्पतयो
यज्ञ एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति॥ (४७)

एष वै पशुर्यमसर्पदेष यत्तस्मात्तस्मात्सप्तविंशतिश्च॥ [८]

एषां वा एतल्लोकानां ज्योतिः सम्भृतं यदुखा यदुखामुपदधात्येभ्य
एव लोकेभ्यो ज्योतिरव रुन्धे मध्यत उपं दधाति मध्यत एवास्मै
ज्योतिर्दधाति तस्मान्मध्यतो ज्योतिरुपास्महे सिकताभिः
पूरयत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपं रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे यं
कामयेत क्षोधुकः स्यादित्यूनां तस्योपं (४८)

दध्यात्क्षोधुक एव भवति यं कामयेतानुपदस्यदन्नमद्यादिति
पूर्णां तस्योपं दध्यादनुपदस्यदेवान्नमत्ति सहस्रं वै प्रति पुरुषः
पशूनां यच्छति सहस्रमन्ये पशवो मध्ये पुरुषशीर्षमुपं दधाति

सवीर्यत्वायोखायामपि दधाति प्रतिष्ठामेवैनद्रमयति व्यृद्धं वा
एतत्प्राणैरमेध्यं यत्पुरुषशीर्षममृतं खलु वै प्राणाः (४९)

अमृतं हिरण्यं प्राणेषु हिरण्यशल्कान्प्रत्यस्यति
प्रतिष्ठामेवैनद्रमयित्वा प्राणैः समर्धयति दध्ना मधुमिश्रेण
पूरयति मध्व्योऽसानीति श्रुतातङ्कोन मेध्यत्वाय ग्राम्यं वा
एतदन्नं यद्व्यारण्यं मधु यद्वध्ना मधुमिश्रेण पूरयत्युभयस्यावरुद्धौ
पशुशीर्षाण्युप दधाति पशवो वै पशुशीर्षाणि पशून्वाव रुन्धे यं
कामयेतापशुः स्यादिति (५०)

विषूचीनानि तस्योप दध्याद्विषूच एवास्मात्पशून् दधात्यपशुरेव
भवति यं कामयेत पशुमान्स्यादिति समीचीनानि तस्योप
दध्यात्समीच एवास्मै पशून् दधाति पशुमानेव भवति
पुरस्तात्प्रतीचीनमश्वस्योप दधाति पश्चात्प्राचीनमृषभस्यापशवो वा
अन्ये गोअश्वेभ्यः पशवो गोअश्वानेवास्मै समीचो दधात्येतावन्तो
वै पशवः (५१)

द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान् वा एतदग्नौ प्र दधाति
यत्पशुशीर्षाण्युप दधात्यमुमांरण्यमनु ते दिशामीत्याह ग्राम्येभ्य
एव पशुभ्य आरण्यान्पशूञ्छुचमनूत्सृजति तस्मात्समावत्पशूनां
प्रजायमानानामारण्याः पशवः कनीयांसः शुचा ह्यृताः
सर्पशीर्षमुप दधाति यैव सर्पे त्विषिस्तामेवाव रुन्धे (५२)

यथ्समीचीनं पशुशीर्षैरुपदध्याद्ग्राम्यान्पशून् १ शुकाः
 स्युर्यद्विषूचीनमारुण्यान् यजुरेव वेदेदव तां त्विषि १ रुन्धे या सर्पे
 न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति नारुण्यानथो खलूपधेयमेव यदुपदधाति
 तेन तां त्विषिमव रुन्धे या सर्पे यद्यजुर्वदति तेन शान्तम्॥ (५३)

ऊनान्तस्योपं प्राणाः स्यादिति वै पशवो रुन्धे चतुश्चत्वारिंशच्च॥ [९]

पशुर्वा एष यदग्निर्योनिः खलु वा एषा पशोर्वि क्रियते
 यत्प्राचीनमैष्टकाद्यजुः क्रियते रेतोऽपस्या अपस्या उपं दधाति
 योनावेव रेतो दधाति पश्चोपं दधाति पाङ्गाः पशवः पशून्वास्मै
 प्र जनयति पश्चं दक्षिणतो वज्रो वा अपस्या वज्रेणैव यज्ञस्य
 दक्षिणतो रक्षाऽस्यपं हन्ति पश्चं पश्चात् (५४)

प्राचीरुपं दधाति पश्चाद्वै प्राचीन १ रेतो धीयते
 पश्चादेवास्मै प्राचीन १ रेतो दधाति पश्चं पुरस्तात्प्रतीचीरुपं
 दधाति पश्चं पश्चात्प्राचीस्तस्मात्प्राचीन १ रेतो धीयते
 प्रतीचीः प्रजा जायन्ते पश्चोत्तरतश्छन्दस्याः पशवो वै
 छन्दस्याः पशून्वा प्रजातान्स्वमायतनमभि पर्यूहत इयं वा
 अग्नेरतिदाहादबिभेथ्सैताः (५)

अपस्या अपश्यत्ता उपाधत्त ततो वा इमां नात्यदहृद्यदपस्या
 उपदधात्यस्या अनतिदाहायोवाच हेयमददिथ्स ब्रह्मणान्नं यस्यैता
 उपधीयान्तै य उ चैना एवं वेददिति प्राणभृत् उपं दधाति रेतस्येव
 प्राणान्दधाति तस्माद्वदन्प्राणन्यश्यञ्छृण्वन्पशुर्जायतेऽयं पुरः (५६)

भुव इति पुरस्तादुपं दधाति प्राणमेवैताभिर्दाधारायं
 दक्षिणा विश्वकर्मेति दक्षिणतो मन एवैताभिर्दाधारायं
 पश्चाद्विश्वव्यं चा इति पश्चाच्चक्षुरेवैताभिर्दाधारेदमुत्तरात्सुवरित्युत्तरतः
 श्रोत्रमेवैताभिर्दाधारेयमुपरि मतिरित्युपरिष्ठाद्वाचमेवैताभिर्दाधार
 दशदशोपं दधाति सर्वीर्यत्वायां क्षण्या (५७)

उपं दधाति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति
 प्रतिष्ठित्यै याः प्राचीस्ताभिर्वसिष्ठ आर्ध्रोद्या दक्षिणा ताभिर्भरद्वाजो
 याः प्रतीचीस्ताभिर्विश्वामित्रो या उदीचीस्ताभिर्जमदग्निर्या
 ऊर्ध्वास्ताभिर्विश्वकर्मा य एवमेतासामृद्धिं वेदध्रोत्येव य आंसामेवं
 बन्धुतां वेद बन्धुमान्भवति य आंसामेवं क्लृप्तिं वेद कल्पते (५८)

अस्मै य आंसामेवमायतनं वेदायतनवान्भवति य आंसामेवं
 प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति प्राणभृत उपधाय संयत उपं दधाति
 प्राणानेवास्मिन्धित्वा संयद्धिः सं यच्छति तत्संयतां संयत्त्वमथो
 प्राण एवापानं दधाति तस्मात्प्राणापानौ सं चरतो विषूचीरुपं दधाति
 तस्माद्विष्वञ्चौ प्राणापानौ यद्वा अग्नेरसं यतम् (५९)

असुवर्ग्यमस्य तत्सुवर्ग्योऽग्निर्यत्सं यत उपदधाति
 समेवैनं यच्छति सुवर्ग्यमेवाकस्यविर्वयः कृतमयानामित्याहु
 वयोभिरेवायानव रुन्धेऽयैर्वयांसि सर्वतो वायुमतीर्भवन्ति
 तस्मादयं सर्वतः पवते॥ (६०)

गायत्री त्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुप्पङ्क्ता सह। बृहत्युष्णिहा
 ककुथ्सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। द्विपदा या चतुष्पदा त्रिपदा
 या च षट्पदा। सछन्दा या च विच्छन्दाः सूचीभिः शिम्यन्तु
 त्वा। महानाग्नी रेवतयो विश्वा आशाः प्रसूवरीः। मेघ्या विद्युतो
 वाचः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। रजता हरिणीः सीसा युजो
 युज्यन्ते कर्मभिः। अश्वस्य वाजिनस्त्वचि सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा।
 नारीः (६१)

ते पत्नयो लोम वि चिन्वन्तु मनीषया। देवानां पत्नीर्दिशः
 सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। कुविदङ्ग यवमन्तो यव चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं
 वियूय। इहेहैषां कृणुत भोजनानि ये बर्हिषो नमोवृक्तिं न
 जग्मुः॥ (६२)

नारीस्त्रिशच्च॥

[११]

कस्त्वा छति कस्त्वा वि शास्ति कस्ते गात्राणि शिम्यति। क
 उ ते शमिता कविः। ऋतवस्त ऋतुधा परुः शमितारो वि शासतु।
 संवत्सरस्य धायसा शिमीभिः शिम्यन्तु त्वा। दैव्या अध्वर्यवस्त्वा
 छन्तु वि च शासतु। गात्राणि पर्वशस्ते शिमाः कृण्वन्तु शिम्यन्तः।
 अर्धमासाः परूषि ते मासाश्छन्तु शिम्यन्तः। अहोरात्राणि मरुतो
 विलिष्टं (६३)

सूदयन्तु ते। पृथिवी तेऽन्तरिक्षेण वायुश्छिद्रं भिषज्यतु।

द्यौस्ते नक्षत्रैः सह रूपं कृणोतु साधुया। शं ते परेभ्यो गात्रेभ्यः
शमस्त्ववरेभ्यः। शमस्थभ्यो मज्जभ्यः शमु ते तनुवे भुवत् (६४)

विलिष्टञ्च॥ ————— [१२]

उत्सन्नयज्ञ इन्द्राग्नी देवा वा अक्षण्यास्तोमीयां अग्नेर्भागोऽस्यग्ने जातान्श्मिरिति नाकसद्विश्वन्दांसि
सर्वाभ्यो वृष्टिसनीर्देवासुराः कनीयांसः प्रजापतेरक्षि द्वादश॥ ————— [१३] उत्सन्नयज्ञो देवा वै यस्य
मुख्यवतीर्नाकसद्विरेवैताभिरेष्टाचत्वारिंशत्॥४८॥ उत्सन्नयज्ञः सर्वत्वाय॥